

Zwarte hoofden

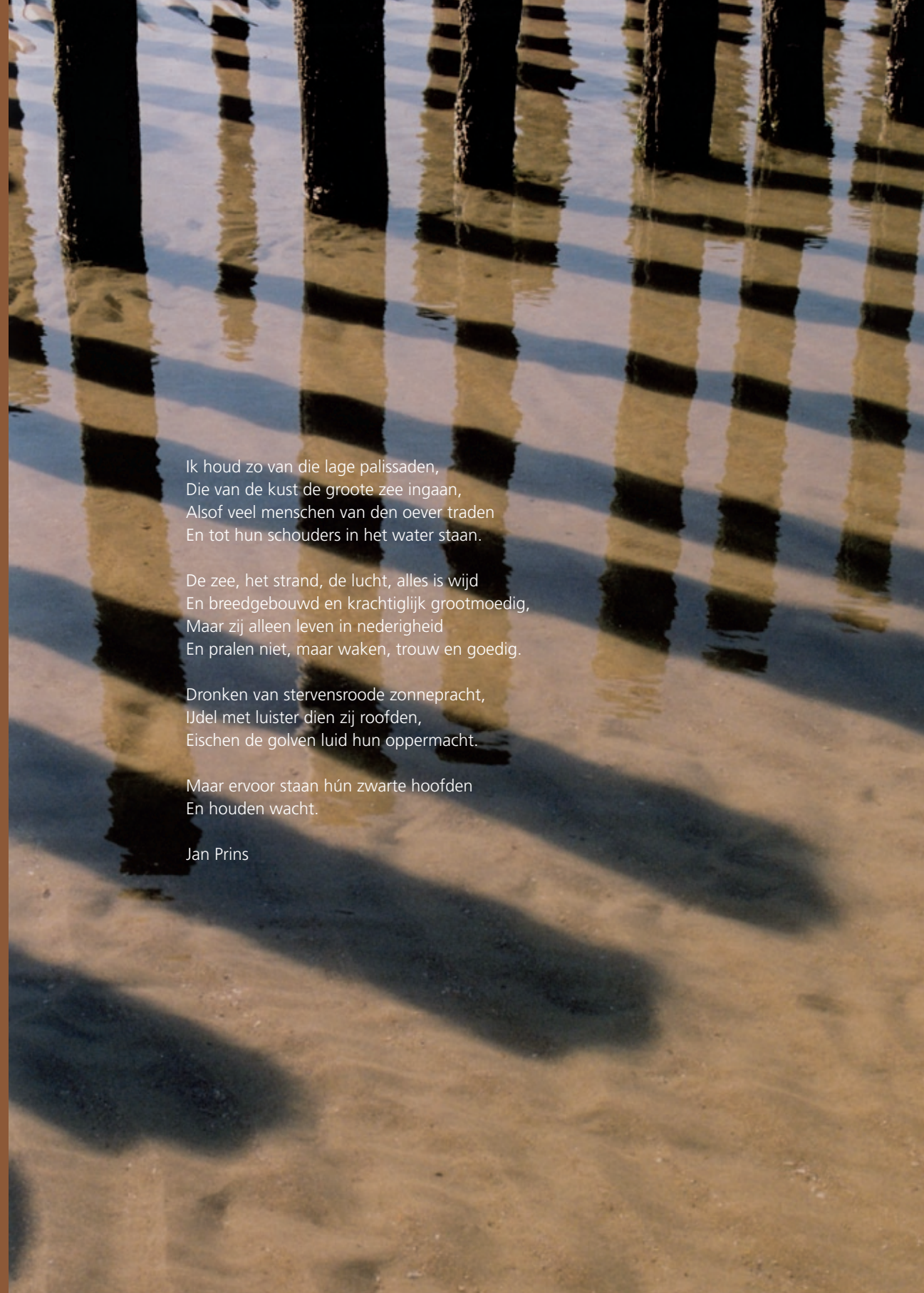
Ik houd zo van die lage palissaden,
Die van de kust de groote zee ingaan,
Alsof veel menschen van den oever traden
En tot hun schouders in het water staan.

De zee, het strand, de lucht, alles is wijd
En breedgebouwd en krachtiglijk grootmoedig,
Maar zij alleen leven in nederigheid
En pralen niet, maar waken, trouw en goedig.

Dronken van stervensroode zonnepracht,
Ijdel met luister dien zij roofden,
Eischen de golven luid hun oppermacht.

Maar ervoor staan hún zwarte hoofden
En houden wacht.

Jan Prins

Pauline van Lynden
Andreas Oosthoek

Het leesbaar landschap

‘De slag van het water is hier bij stormend weder zo geweldig, dat de zwaarste Noord-sche steenen van vijfhonderd tot vierduizend ponden, die men zedert het jaar 1735 op strand voor de Staketten heeft gelegd, alle jaaren wel over acht tot tien reeken van ‘t Staketwerk, tot wel twaalf tot zestien Roeden, op den Dijk, geworpen worden’.

De Staketten. De wandelaars der seizoenen, de dichters, schrijvers, fotografen, de wachters van en de wakers aan de kust, ze zien palen, véél palen en denken – soms – aan brekers en geleiders, onverstoorbare veiligheidsagenten, aan een machtig kunstwerk, cultuurgood in de eeuwige beweging van eb en vloed, aan opmarcherende soldaten, aan bomen die in het spel van wind en water rechthoekig naar Engeland groeien of ze denken – zonder dralen – gewoon aan palen. De kans bestaat, dat er in het geheel níet wordt gedacht. Want, de palen – één van de oudste vormen van kustwacht – zijn in de loop der eeuwen zo één geworden met het natuurlijke landschap, dat ze er als vanzelfsprekend bij horen. Onwrikbaar. Wie zou er ernstig over denken als over iets bijzonders? Wie zou rimpels op het voorhoofd toveren over al die rimpels in het zand?

Pauline van Lynden begon er mee in de zomer van 2002. Ze werkte in Veere aan een boek over een ver land en vond een nieuw boek, dichtbij.

‘Na een dag achter de computer even naar zee en strand. Parkeren bij *Westhove*. Een mooie plek om het duin over te steken, nog niet wetend wat een familieverleden daar lag. Schitterend licht in de lange late zomeravond. Het ruikt dan zo lekker. En dan krijg je zo’n onverwacht cadeau. De schoonheid van de rijen palen overrompelde me. Volgende dag camera mee. In een week tijd had ik een paar honderd foto’s gemaakt. Het maakte zich van me meester: blijdschap, rust, concentratie. Men zou het een zachte obsessie kunnen noemen.’

Ze gaat terug en terug. Zo krijgt het idee van een boek gestalte. Daar horen zaken als studie en vorm bij, inleven en rapporteren, spreken met veel mensen en vooral uren aan zee. Pauline van Lynden ziet de *zwarte hoofden en de lage palissaden*, zoals de marineofficier-dichter Jan Prins ze noemde, als een leesbaar landschap. Ze wordt gegrepen door het verhaal dat het verleden met het heden verbindt. Ze leeft vijf volle jaren met en in haar project. Later zal ze er over schrijven:

‘Veel mensen hebben verbaasd gereageerd op mijn strandproject. Een boek over die palen? Valt er iets te vertellen over zoiets gewoons? Ik dacht van wel. Behalve het

plezier van de visuele inspiratie gaf mijn tijdelijke microkosmos mij de kans om bijzondere mensen te ontmoeten en om na te denken over het concept *Tijd*. Palen die eeuwenoud leken, bleken elke vijftig jaar te zijn vervangen. Ik onderzocht een systeem van kustbescherming dat verbonden is met de hele geschiedenis van de streek en zelfs van de Nederlandse kust. Ik begon te beseffen hoe moedig degenen zijn die bij het zoeken naar oplossingen bereid zijn aan orthodoxe ideeën te twijfelen én aan hun eigen gedachten. Het boek is geen pleidooi maar een verslag. Praktische oplossingen zijn tijdelijk, onderzoek en experiment moeten doorgaan. Dankzij mijn lange wandeling op de stranden van Walcheren besef ik nu, met méér dan mijn verstand, hoe klein wij zijn, maar ook hoe immens de consequenties van onze daden kunnen zijn.'

Pauline van Lynden doet, met veel Zeeuwse hulp, onverwachte ontdekkingen.

'Ik werd gewezen op het *Van Lyndenshoofd*, vóór kasteel Westhove. Ik had daar nooit van gehoord. Het draagt de naam van een voorvader, Willem Carel Hendrik baron van Lynden van Blitterswijk, secretaris van de Admiraliteit en representant van de Eerste Edele van Zeeland van 1778 tot 1795. Zijn moeder was Justine van Borssele van der Hooge. Later woonde oom Willem op *Ter Hooge*, R.W. graaf van Lynden, secretaris en dijkgraaf van de Polder Walcheren, het waterschap dat de kustverdediging, dus veel palen, in beheer had. Dat zijn, gelukkig, toevaligheden die tijdens zo'n breed onderzoek op je pad komen. Ik ben nimmer, als uitgangspunt, op zoek gegaan naar een familiehistorie. Ik ben blank, volkomen spontaan, begonnen.'

'Er was meer. Ik kreeg al snel contact met de opzichter en de kantonniërs van het waterschap. Daar leer je van. Veel. Wat wist ik van de natuur, de getijden, van de kust en de problemen? Niets. Daarnaast waren er al die behulpzame mensen, de archieven, de prachtige collecties en vooral de verhalen in die heerlijke Zeeuwse taal. Ik heb ze fonetisch opgeschreven, om ze bij me te houden en te gebruiken bij de samenstelling van het boek. En zo kan, onder meer uit *la petite histoire*, een leesbaar landschap ontstaan.'

'Ik had een aardig contact met Thijs Kramer. Wij vonden elkaar toen hij mijn foto's bekeek en zei dat hij een vogelaar was. En dat ik waarschijnlijk nog nooit gehoord had van de *Paarse Strandloper*. Dat was ook zo. Een zeldzame trekvogel die wel eens neerstrijkt op de paalhoofden voor Westkapelle, omdat daar veel stenen zijn en de vogel er behalve voedsel een veilige hoogwatervluchtplaats vindt. Ik had daar – onbewust – een foto van gemaakt en gedacht dat die arme vogel ziek was. Ik wist niet van een rustende *Paarse Strandloper*. Thijs heeft nog net, vlak voor zijn ongeluk, het bijna-af-boek kunnen zien...'

'Ik hield dagboeken bij, waarin ik ook veel geschetst heb en allerlei kleine observaties op het strand beschreef. De vorm kwam als vanzelf, ik wilde het beslist verhalend houden. Historisch maar ook technisch, binnen een zekere ordening. De tekst heb ik eerst in het Engels, daarna in het Nederlands geschreven. Ik ben nu bezig met een team jonge grafici aan de afronding van de vormgeving. Ik hang een beetje tussen de talen omdat ik denk dat ik er niet één voor de volle honderd procent ken. Maar, ik wil dit verhaal van Zeeland graag aan het buitenland vertellen. Er is nu al veel belangstelling, juist voor de Engelse versie. Het mag dan een micro-onderwerp zijn, het is een prachtige illustratie van de kracht van Nederland op het gebied van waterbeheersing. Hoe een volk eeuwenlang vasthoudt aan een leefplek die daar eigenlijk minder geschikt voor is. *A daring people*. Ik begrijp ze nu, na al die speurtochten en belevenissen, veel beter. Ik heb lang moeite met de Nederlanders gehad. Als je een beetje Latijns bent, schrik je nogal eens van de recht-voor-z'n-raap benadering hier. Ik heb misschien wel eindelijk wortel geschoten.'

Donkere Palissaden – Paalhoofden in Zeeland, verschijnt najaar 2007 bij de Stichting Visual Legacy, Doorn. Het boek wordt ingeleid door de Delftse hoogleraar M.J.F. Stive en gaat uit van een persoonlijke ontdekkingsreis naar stranden, mensen en archieven. Het is opgebouwd uit de elementen Beleving, Historie, Ontwikkelingsgang, Dagboekbladen, Conclusies, Fotografie en Documenten. Rond 300 pagina's.

Donkere Palissaden – Paalhoofden in Zeeland, ISBN 978-90-811850-1-1
A Resistible Force – When Man Meets the Sea, ISBN 978-90-811850-4-2

* Bijgaand in dit Zeelandboek, voorafgaande aan de verschijning van *Donkere Palissaden*, enkele fragmenten. Inleiding en keuze: Andreas Oosthoek. Alle illustraties zijn genomen uit het boek. De fotografie is verzorgd door Pauline van Lynden (copyright 2007). De foto van het gestrande zeiljacht Garcia is ontleend aan de Collectie Wim Minderhoud. De rechterfoto op pagina 11 is van S. Blijdenstein. De foto op pagina 19 is van B. Everts. Het gedicht Zwarte hoofden van de zeeman-dichter Jan Prins (Chr.L. Schepp, 1876-1948), is opgenomen in *Bijgebrachte Gedichten* (uitg. Nijgh & Van Ditmar). Jan Prins verbleef enige malen bij zijn vriend Martinus Nijhoff aan de Walcherse kust.

Pauline van Lynden

Donkere palissaden

Een lange wandeling

Vanaf een hoog duin lijken de rijen palen net marcherende soldaten op weg naar zee – of naar de duinen, het hangt er vanaf hoe je kijkt. Van dichtbij openbaart zich een veel kwetsbaarder omgeving. Allerlei interessants klampt zich aan het hout vast: algen, pokken, vislijn, stukjes net. Op sommige plaatsen kun je met gemak tussen de palen door lopen, elders staan ze zo dicht op elkaar dat ze bijna in elkaar opgaan.

Sommige palen zien er bejaard en versleten uit en hebben een haast menselijke uitdrukking. Met de tijd leer ik ze beter kennen. Een noem ik 'de vierkante paal': toen ik hem ontdekte, met zijn ongebruikelijk hoekige hoofd, stak hij nauwelijks boven het zand uit. Een paar weken later, na de eerste najaarsstormen, was hij meer dan een meter lang geworden, het zand om hem heen weggespoeld of weggeblazen. Het volgende voorjaar zocht ik mijn vriend weer op en nu was hij zo lang geworden dat ik de bovenkant van zijn hoofd haast niet meer kon zien. Ver weg in de branding lag een groepje palen in een waaier, losgerukt uit hun stenen bedding door – zoals ik later hoorde – de ontploffing van een verdwaalde zeemijn. Alles op deze stranden verandert constant door wind, water, de seizoenen en door de aan- of afwezigheid van mensen. Elk tij, iedere storm schrijft nieuwe vormen in het zand. Uren, of een ogenblik later, vegen wind en water alles weer schoon. Rond de palen verbergen miljoenen schelpdierpjes zich in het zand, duiken vogels met lange snavels hun prooi op, lopen paarden het water in en dollen ouders met kinderen en honden.

(fragment Beleving)

Als eeuwen voorbijgaan

Zeelandia Descriptio is een panorama van de Walcherse kust uit 1550. Het omvat tweeëntwintig aan elkaar geplakte bladen met een lengte van tien meter en een hoogte van slechts vierenvierzig centimeter. Het werk wordt toegeschreven aan Antoon van den Wijngaerde en ligt opgeslagen in het Stedelijk Prentenkabinet van Antwerpen. Dit fragiele, kleurige kunstwerk toont de kust in al haar details, met op de achtergrond de vele koopvaardij- en vissersschepen die er langs voeren. Op de stranden staan dubbele rijen palen, die als kustbescherming maar ook als aanlegsteigers dienden. De rijen dragen namen als *Antwerps hoofd* en *Engels hoofd*, genoemd

naar de afkomst van de handelslieden die er aan wal gingen. Ook laat het panorama duidelijk zien hoe de duinen achterwaarts de dorpen in werden geduwd. Uit angst voor vijandige aanvallen op dit welvarende eiland gaven de Walcherse autoriteiten, gesteund door een delegatie van bezorgde reders, opdracht tot een onderzoek naar de 'rand van het eiland'. Dijkgraaf Arent Janszoon Boom, voormalig burgemeester van Middelburg, kreeg de leiding. Zijn rapport van 1546 werd geadresseerd aan keizer Karel V en bestond uit een kaart en een gedetailleerd verslag van de kust. Boom voorzag de aanbevolen verbeteringen van zelfgetekende illustraties, waaronder een geestige pentekening van een 'langhe houten hoet', precies zo'n paalhoofd als Van den Wijngaerde in diens panorama heeft geschilderd.

(fragment Historie)

Teredo navalis, de paalworm, is eigenlijk geen worm maar een tropisch weekdier en familie van de mossel. In de zeventiende eeuw kwam de worm al in de Middellandse Zee voor. Op weg naar de wateren van de Noordzee veroorzaakte hij ook in Frankrijk veel schade. De pinkdikke worm, die wel vijftig centimeter lang kan worden, boort zich door nat hout en bekleedt dat hout aan de binnenzijde met een kalkachtige substantie. Nog steeds vormt de worm een gevaar voor houten boten en bouwwerken in zout water. Door de plotselinge ramp die de paalworm teweegbracht en het daaropvolgende gevaar voor overstroming zocht men verwoed naar bestrijdingsmiddelen en alternatieven. Er werden zelfs bid- en vastendagen uitgeschreven. Er werd bekeken of eiken palen met schors afdoende bescherming boden, maar de enige doeltreffende oplossing bleek de geschilde palen van top tot teen te beslaan met handgesmede 'wormnagels', waarvan de grote ronde koppen binnen korte tijd een dikke, ondoordringbare laag roest vormden. Per paal was meer dan honderd pond spijkers nodig, voor een bedrag van elf gulden per pond, en de jaarlijkse bestelling van 30.000 pond zal de smederijen in Luik geen windeieren hebben gelegd. Hier en daar zijn de resten van deze 'wormnagelpalen', soms zelfs met hun roestpantser, nog zichtbaar.

(fragment Historie)

Steeds in beweging

Opkomend tij. Het geluid van de zee verandert. De golven komen en gaan, zachtjes rollend in een ondoorgroondelijk ritme. De branding laat een streep schuim achter die krimpt en oplost. Het water kruipt omhoog, onverbiddelijk. Het strand wacht af; hoe ver zal de zee deze keer komen? Het water komt dichterbij en breekt het zand in eilandjes die door kolkende golfjes worden bedolven. Ik heb mijn spullen al een paar keer naar achteren geschoven. Gekoesterd door de warme zon zit ik nu veilig tegen de palen. Een paar uur lang is dit mijn microkosmos. Ik schets het hout hoog boven mij, het lijkt een soort opgevouwen waaier, diep opengespleten. Donkerbruin, donkergroen, losgerukte vezels, witte plekken...schimmels? De wind rukt aan mijn papier en de Oost-Indische inkt plakt aan de bladzijden. Mijn gereedschap is eenvoudig: een meeuwenveer die ik tot pen heb gesneden en zeewater om mijn verf te verdunnen. Morgen neem ik tekenklemmen mee. Af en toe stopt er iemand, kijkt mee, een beetje verbaasd. Die palen. Bijzonder. Een jong stel komt dichterbij; zij rijdt

op een IJslander, hij ment een paard. Op de bok, naast hem, zit een stralend kind. Hun hond spurt naar mij toe, snuffelt enthousiast in mijn zak, tilt zijn poot op en plast tegen mijn mand.

(dagboekfragment Juli)

De afgelopen eeuwen is er met de plaatsing en het profiel van de paalhoofden veel geëxperimenteerd: de palen werden allemaal op dezelfde hoogte in het zand neergezet, of in een hellende lijn, soms werd de rij haaks op de kust gezet, dan weer in een schuine hoek om de getijstroom beter op te vangen. Vandaag de dag staan de paalhoofden allemaal in een rechte hoek ten opzichte van de kust. Het profiel van de rij volgt dat van het strand: onder aan de duinen is de helling steil, tussen de hoog- en laagwaterlijn vlakt deze af en ver in zee eindigt de rij horizontaal, vijftig centimeter boven NAP maar bij vloed helemaal ondergedompeld. Die rechte lijn wordt bij eb langzaam zichtbaar: terwijl de zeespiegel zakt verschijnen twee glinsterende lijnen in het water vanuit de hoge vierkante palen die in zee het eind van het hoofd markeren. Deze bakens, twee meter hoger dan de rest van de rij, vind je op geen enkele oude briefkaart terug. Ze zijn vrij recent geplaatst nadat boten regelmatig bij hoog water in een tijdelijk onzichtbare palenrij verzeild waren geraakt. Het meest te lijden hebben de palen die tussen de hoog- en laagwaterlijn staan: bij vloed staan ze onder water, bij eb krijgt de wind vrij spel. Maar het hout krijgt niet genoeg tijd om te drogen en alle kleine beestjes die in dit gebied gedijen, waaronder de paalworm, houden er nooit op met boren en knagen. Het deel van de rij dat het verst in zee staat doet het belangrijkste werk en heeft het ook het zwaarst te verduren. Deze palen staan in de stromingsgeul. Ze moeten sterk en lang genoeg zijn. De eindpalen zijn dan ook van tropisch hardhout omdat eiken nooit de benodigde lengte van vijftien meter halen. De rest van de palen, met een lengte van drie tot twaalf meter, is gemaakt van Belgisch, Duits en Oost-Europees eiken of robinia. Met ongeveer tweehonderd voornamelijk dubbele paalhoofden van driehonderd palen per rij, staan er dus ongeveer honderdduizend palen op de kust van Walcheren. Dat zijn vele hectaren bos. Toen na de Tweede Wereldoorlog ongeveer tienduizend palen vervangen moesten worden, kon geen enkel bos deze hoeveelheid in één keer leveren...

(fragment Ontwikkeling)

Ik laat geen kans voorbij gaan om naar de dijk van Westkapelle te rijden. Als het vloed is en het water is rustig, lijken de grote paalhoofden daar op een gezonken vloot waarvan de schepen net onder het oppervlak drijven. Het afgaande tij verandert het uitzicht drastisch: de drijvende puntjes blijken massieve constructies te zijn. Hier staan de erven van de hoofden die de trots en de beproeving van het achttiende-eeuwse waterschap zijn geweest en die, volgens recente plannen, vervangen moesten worden door bergen stenen. In Vlissingen staat ook zo een gevaarte, het lange Nollehoofd. Het stond er al in de zestiende eeuw. Het bestaat uit meer dan zeshonderd palen van wel achttien meter lengte, die aan elkaar verbonden zijn door vierhonderd meter balken ('gordingen' en 'kespen'), lange ijzeren bouten en moeren zo groot als een vuist. Al zitten dergelijke constructies diep in het zand verankerd en lijken ze de

eeuwigheid te kunnen trotseren, toch vernielt de zee ze binnen twintig jaar. Aan het eind van de winter vind je er soms hele segmenten van op het strand, afgebroken als luciferhoutjes.

(fragment Ontwikkeling)

Oranje draad hangt in dikke bundels aan de palen. Het zit in het hout en aan de zeepokken verstrengeld en heeft op mij een magische aantrekkingskracht. Ik raap het overal op waar ik het tegenkom. Er dient een stukje als leeslint in mijn schetsboekje, ik heb het aan mijn tas gestrikt en ik heb er een verzameling schelpen-met-gaatjes aan geknoopt. In de rigide omgeving van de palen voegt het gekleurde draad een soepele, textielachtige dimensie toe. Sinds kort verschijnt het ook in groen en blauw op het strand, nog feller dan het oranje. Voor de palen zijn die baardachtige trossen draad funest, want door de weerstand die ze aan de golven bieden wrikken de palen los. Maar waar komt het eigenlijk vandaan? Vanochtend liep ik langs een schip in Breskens waar de vissers bezig waren hun netten te repareren na een week op zee. Aan de randen van het grote sleepnet werden keurige bundels oranje draad vastgenaaid, net paardenstaarten. De lange polytheen vezels raken los van de vissersnetten als ze over de bodem van de Noordzee worden getrokken. Ze dienen ook om de netten te beschermen. Mijn belangstelling verraste de vissers, maar al gauw liep een van hen naar binnen en kwam terug met een gloednieuwe bos ‘pluis’. Hij sprong van boord, hing het als een ketting om mijn hals, zette een stap achteruit en riep tevreden: ‘Staat je goed!’

(dagboekfragment Oktober)

Op een winderige najaarsdag sta ik een jonge visser op te wachten die van het ene paalhoofd naar het volgende gaat en mij zichtbaar negeert. Als hij mij de kans geeft uit te leggen waarom ik hier ben, verandert zijn hele houding. Hij vertelt dat er veel zeebaars in de omgeving zit, een migrerende vissoort die hier rond mei en oktober langskomt, maar hij vist ook op harder, paling, wijting, schar en zeetong, soms op bestelling. Hij is er als kind al mee begonnen: ‘Ik ken de paalhoofden’. Hij wandelt met verbluffend gemak over de gladde palen tot het eind, hoog boven de golven. Daar beweegt hij voorzichtig met zijn hengel en een schepnet en omdat hij geen emmer kan dragen, hangt hij de vis aan een riem om zijn middel. Hij ziet er uit als een eenzame acrobaat.

(fragment Ontwikkeling)

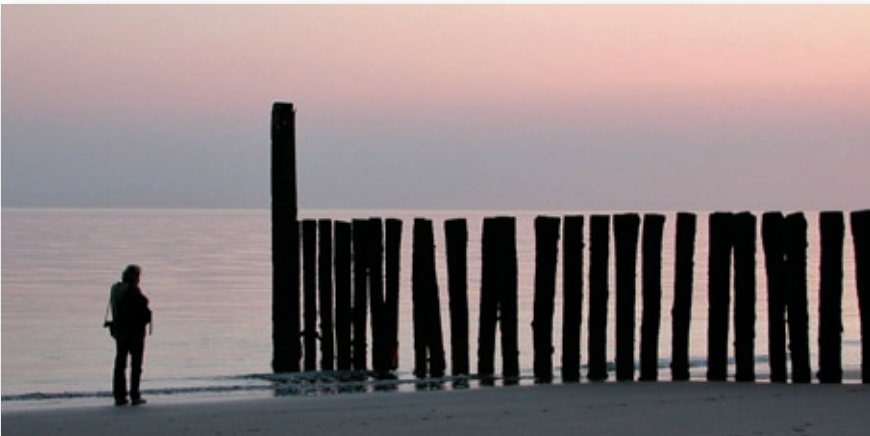
Grote golven rollen over elkaar en splijten open bij de palenrijen. Als springende badgasten verschijnen en verdwijnen de palen in de branding. Dikke trossen mosselen met witte pokken op hun paarse schelpen hangen aan het hout. Naast mij vechten ronde alikruiken voor een plek tussen de algen. Een kleine krab kruipt omhoog. Platte witte oesterschelpen zien er uit als vastgelijmde schoteltjes: het schijnt dat de Japanse oester oprukt en met zijn scherpe randen de mossel verdringt. Contrasterende kleuren zeewier en plukken blaaswier vormen glimmend zwarte plekken op de kolossale ste-

nen verderop. Het jaar is bijna om. In het zand aan mijn voeten, nauwelijks zichtbaar in de beige ton-sur-ton tinten, ligt een losgewrikte paal half begraven. Hij heeft zijn werk gedaan.

(dagboekfragment December)

Wachters aan de zee

Nu kustmanagement een internationale aanpak heeft gekregen en oplossingen voor het behoud van de kust meer dan ooit van levensbelang worden geacht, vormen de palenrijen op Walcheren een mooi voorbeeld van vindingrijkheid voor andere kustgebieden ter wereld waar erosie het leefgebied van de mens bedreigt. Dit *high profile-low tech*-systeem is civiele techniek in haar meest oorspronkelijke vorm. Veel hangt af van empirische kennis en *ad hoc* creativiteit, van eenvoudige middelen en mankracht. Na al die tijd gelooft de plaatselijke bevolking nog steeds dat de paalhoofden in veilig-

heid het verschil maken ‘tussen min 0 en plus 0’, zoals een gepensioneerde dijkgraaf mij uitlegde, een moeilijk aantoonbaar effect dat zo subtiel is dat het weghalen van de palen het land in gevaar zou brengen. En al zeggen sommige wetenschappers dat de situatie in Zeeland aan het veranderen is omdat een sterkere golfslag sowieso om nieuwe oplossingen vraagt, toch blijven de paalhoofden een opmerkelijk voorbeeld van de manier waarop het denken over een praktische kwestie zich kan ontwikkelen. Ook toont het aan hoe in de huidige tijd technologische ontwikkelingen, als het om erfgoed gaat, onvermijdelijk te maken krijgen met culturele aspecten. Dit raakt ieder van ons in onze eigen omgeving en op diverse terreinen.

(fragment Conclusies)